

Asianajajan puolustusvelvollisuus: tutkimus rikoksesta epäillyn ja syytetyn asianajajan puolustusvelvollisuuden sisällöstä ja rajoituksista rikosprosessin eri vaiheissa

1. Asianajajan puolustusvelvollisuus

Asianajaja on yksi keskeisimmistä toimijoista rikosprosessissa. Väitöskirjassani tutkin rikoksesta epäillyn ja syytetyn asianajajan velvollisuutta puolustaa päämiestä osana oikeudenmukaista oikeudenkäyntiä. Tätä velvollisuutta kutsun tutkimuksessani asianajajan puolustusvelvollisuudeksi. Väitöskirjassa selvitän asianajajan puolustusvelvollisuuden sisältöä ja rajoituksia rikosprosessin eri vaiheissa voimassa olevan oikeuden mukaan.

Lainsäädännössä tai hyvää asianajajatapaa koskevissa ohjeissa ei ole määriteltä, mitä puolustusvelvollisuus tarkoittaa. Tutkimuksessa esitetään, että puolustusvelvollisuus koostuu useista asianajajia koskevista velvollisuuksista eikä mistään yksittäisestä asianajajan ammattieettisestä velvollisuudesta. Suppeassa merkityksessä puolustusvelvollisuus tarkoittaa lähinnä syytettyä vastaan esitettyihin vaatimuksiin vastaamista, esimerkiksi ennakkovastauksen laatimista tuomioistuimelle ja syytteisiin vastaamista oikeudenkäynnissä. Laajassa merkityksessä puolustusvelvollisuus tarkoittaa syytteisiin vastaamisen lisäksi asianajajan velvollisuutta turvata päämiehen oikeudenmukainen oikeudenkäynti ja oikeudenmukainen kohtelu.

Tutkimuksessa puolustusvelvollisuutta arvioidaan sen laajassa merkityksessä. Päämieheen kohdistuvaan rikosepäilyyn ja syytteeseen vastaamisen lisäksi asianajajan on huomioitava oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin vaatimus rikosprosessin alusta alkaen. Asianajajan tulee ennaltaehkäistä oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin loukkauksia ja tarvittaessa puuttua niihin.

* *Jani Kajala*, OTT. Lectio praecursoria Helsingin yliopiston oikeustieteellisessä tiedekunnassa 26.1.2024 pidetyssä väitöstilaisuudessa, jossa kirjoittaja puolusti väitöskirjaansa Asianajajan puolustusvelvollisuus: tutkimus rikoksesta epäillyn ja syytetyn asianajajan puolustusvelvollisuuden sisällöstä ja rajoituksista rikosprosessin eri vaiheissa.

2. Puolustusvelvollisuudesta rikosprosessin eri vaiheissa

Asianajajan puolustusvelvollisuus perustuu käytännössä hänen ja päämiehen väliseen toimeksiantosopimukseen tai siihen, että asianajaja on määrätty päämiehensä avustajaksi tai puolustajaksi asiaan. Tutkimuksessa esitetään, että rikosprosessin eri vaiheissa korostuvat erilaiset puolustusvelvollisuuden osatekijät.

Toimeksiannon vastaanottamisen yhteydessä korostuu asianajajan velvollisuus selvittää, voisiko hän sitoutua puolustusvelvollisuuden täyttämiseen täysipainoisesti, ja sopia puolustusvelvollisuuden sisällöstä. Esitutkinnassa ja vangitsemisoikeudenkäynnissä painottuvat asianajajan velvollisuus selvittää asian taustoja, velvollisuus huolehtia tiedonsaantioikeudesta, velvollisuus tutustua esitutkinta-aineistoon ja esittää päämiehen puolustusta tukevaa selvitystä sekä velvollisuus puolustaa päämiestä vangitsemisvaatimusta vastaan. Valmistelussa ja pääkäsittelyssä olennaisia ovat asianajajan velvollisuus riitauttaa syyttäjän esittämät väitteet siltä osin kuin ne ovat riidanalaisia, velvollisuus perustella puolustuksen väitteet ja esittää puolustusta tukeva todistelu sekä velvollisuus kommentoida todistelua. Muutoksenhakuvaiheessa korostuu asianajajan velvollisuus arvioida, tulisiko tuomioistuimen antama ratkaisu muuttumaan ylemmässä oikeusasteessa ja voidaanko muutoksenhaussa korjata tai kompensoida päämieheen kohdistunut oikeudenloukkaus.

3. Asianajajan mahdollisuudesta turvata epäillyn ja syytetyn oikeus puolustautua rikosprosessin eri vaiheissa

Väitöskirjassani esitän hypoteesin, jonka mukaan asianajajan mahdollisuudet turvata epäillyn ja syytetyn oikeus puolustautua heikkenevät sitä mukaa, mitä pidemmälle rikosprosessi etenee esitutkinnasta kohti muutoksenhakua. Olen johtanut hypoteesin siitä ajatuksesta, että mitä aikaisemmassa prosessivaiheessa ne tunnistetaan tai mitä aikaisemmin oikeudenloukkauksia pyritään ennaltaehkäisemään, sitä paremmin oikeudenloukkauksiin voidaan puuttua.

Tutkimuksen perusteella on olemassa seikkoja, jotka tukevat hypoteesia. Euroopan ihmisoikeustuomioistuin (EIT) on esimerkiksi arvioinut ratkaisukäytännössään, että avustajan puuttuminen poliisikuulusteluista voi vaikuttaa auttamattomasti syytetyn oikeuteen puolustautua, vaikka tällä myöhemmin olisi mahdollisuus riitauttaa häntä vastaan kerätty näyttö pääkäsittelyssä. Syytetylle voi aiheutua korjaamatonta vahinkoa, jos oikeudenkäynnissä nojaututaan sellaisiin lausumiin, jotka hän on antanut esitutkinnassa ilman asianajajan läsnäoloa. Avustajan puuttuminen esitutkinnasta ei kuitenkaan välttämättä itsessään

merkitse sitä, että epäillyn tai syytetyn oikeudenmukaista oikeudenkäyntiä olisi loukattu, ja asianajajan voi olla käytännössä vaikea näyttää oikeudenloukkausta toteen. Asianajajalla on paremmat mahdollisuudet turvata epäillyn ja syytetyn oikeus puolustautua avustamalla tätä esitutkintavaiheessa kuin pyrkimällä myöhemmin vakuuttamaan tuomioistuin siitä, että päämiehelle on aiheutunut vahinkoa siitä, ettei tällä ollut avustajaa esitutkinnassa.

Tutkimuksessa on selvitetty, että Euroopan ihmisoikeussopimuksen (EIS) 6 artiklan periaatteita noudatetaan vangitsemisoikeudenkäynnissä ja asianajajan tulee valvoa, että menettely siinä ei loukkaa päämiehen oikeudenmukaista oikeudenkäyntiä. Väitöskirjan perusteella hypoteesia tukee se, että vangitsemisasian käsittelyssä asianajaja voi esittää epäilyä vastaan puhuvaa selvitystä, pyrkiä estämään päämiehensä vapautenriiston ja valvoa, että siinä noudatetaan EIS 6 artiklan periaatteita. Hypoteesia vastaan voidaan kuitenkin esittää, että asianajaja voi kannella vangitsemispäätöksestä (pakkokeinolaki 806/2011, PKL 3:19), jolloin vangitsemisoikeudenkäynnissä mahdollisesti tapahtunut virhe olisi korjattavissa. Lisäksi kynnys oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin loukkaukselle on asetettu vangitsemisasian käsittelyssä korkealle, joten voidaan olettaa, että mahdollinen oikeudenloukkaus olisi helposti havaittavissa. Tutkimuksen perusteella ei voida esittää, että asianajajan mahdollisuudet turvata päämiehensä oikeus puolustautua heikkenisivät vangitsemisoikeudenkäynnin jälkeen.

Väitöskirjan kahdessa viimeisessä artikkelissa on arvioitu asianajajan tehtäviä muutoksenhakuvaiheessa. Hypoteesin puolesta on esitettävissä, että muutoksenhakija tarvitsee jatkokäsittelyluvan hakiessaan muutosta kärjäoikeuden ratkaisuun, ellei muutoksenhakijaa ole tuomittu ankarampaan rangaistukseen kuin kahdeksan kuukautta vankeutta ja valitus koske hänen syykseen luettua rikosta taikka rangaistusta (oikeudenkäymiskaari 4/1734, OK 25a:5.2). Väitöskirjassa on selvitetty, että hovioikeudet eivät ole aina onnistuneet arvioimaan jatkokäsittelyluvan matalaa kynnystä ja että korkein oikeus on antanut useita ennakkopäätöksiä siitä, että hovioikeuden olisi tullut myöntää jatkokäsittelylupa. Hypoteesia vastaan on toisaalta esitetty, että jatkokäsittelyluvan myöntämisen edellytykset ovat alhaiset ja niiden voidaan olettaa täyttyvän helposti, mikäli hovioikeus pitää oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin loukkausta mahdollisena. Väitöskirjan perusteella ei voidakaan todeta, että jatkokäsittelylupamenettely rajoittaisi asianajajan mahdollisuuksia turvata päämiehensä oikeus puolustautua.

Väitöskirjan perusteella voidaan sen sijaan todeta, että hypoteesi pitää paikkansa siirryttäessä hovioikeusvaiheen jälkeen hakemaan valituslupaa korkeimmalta oikeudelta. Oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin loukkaus ei itsessään tarkoita sitä, että valituslupa olisi myönnettävä. Valitusluvan myöntäminen edellyttää OK 30:3:ssä tarkoitettua valituslupaperustetta, ja korkein oikeus myöntää valitusluvan käytännössä harvoin.

Tutkimuksen perusteella voidaan yhteenvedona todeta, että hypoteesi pitää paikkansa siirryttäessä esitutkinnasta myöhempiin prosessivaiheisiin. Lisäksi hypoteesi pitää paikkansa siirryttäessä hovioikeusvaiheen jälkeen hakemaan valituslupaa korkeimmalta oikeudelta. Väitöskirjan perusteella ei kuitenkaan voida vahvistaa, että hypoteesi pitäisi paikkansa kaikissa prosessivaiheissa, esimerkiksi vangitsemisoikeudenkäynnissä tai haettaessa käräjäoikeuden ratkaisuun muutosta hovioikeudelta.

4. Puolustusvelvollisuuden rajoituksista

Asianajaja ei voi puolustaa päämiestään keinolla millä hyvänsä, vaan puolustusvelvollisuudella on rajoituksensa. Väitöskirjassa selvitetään, että asianajajan velvollisuutta puolustaa epäiltyä ja syytettyä rajoittavat yhtäältä asianajajan lakisääteiset velvollisuudet ja toisaalta se, mitä asianajaja ja päämies ovat sopineet toimeksiannon sisällöstä. Asianajaja ja päämies eivät voi vapaasti sopimalla poiketa oikeudenkäynnistä rikosasioissa annetussa laissa (689/1997, ROL) ja oikeusapulaissa (257/2002, OAL) säädetyistä puolustajan ja avustajan velvollisuuksista. Puolustajan ja avustajan velvollisuuksia koskevat ROL:n ja OAL:n säännökset ovat kuitenkin melko niukkoja ja avoimia. Toimeksiannon yksityiskohdista ja asianajajan suorittamista toimenpiteistä voidaankin käytännössä sopia melko pitkälle, kunhan tämä on asianajajan arvion mukaan päämiehen edun mukaista.

Vaikka puolustajan tai avustajan määräys ei kokonaan poista mahdollisuutta sopia toimeksiannon sisällöstä, sopimusvapautta rajoittavat käytännössä useat ROL:n ja OAL:n säännökset, joilla valtio sääntelee puolustajan tai avustajan määräystä. Asianajaja ei voi sopia päämiehensä kanssa esimerkiksi siitä, mitkä ovat OAL:ssa tarkoitettuja tarpeellisia toimenpiteitä. Asianajajalla ei ole ROL:n tai OAL:n nojalla velvollisuutta suorittaa sellaisia tarpeettomia toimenpiteitä, joista hän ei olisi oikeutettu palkkioon valtion varoista, vaikka nämä toimenpiteet olisivat päämiehelle tärkeitä.

Väitöskirjassa esitetään, että asianajajaa ohjaavat erilaiset velvollisuudet voivat samanaikaisesti sekä tukea että rajoittaa asianajajan puolustusvelvollisuutta. Otan esimerkiksi asianajajan rehellisyys- ja totuusvelvollisuuden. Rehellisyys- ja totuusvelvollisuuteen kuuluu esimerkiksi se, että asianajaja informoi päämiestään oikeusavun mahdollisuudesta ja selvittää esteettömyytensä ennen toimeksiannon vastaanottamista. Toisaalta rehellisyys- ja totuusvelvollisuus rajoittaa asianajajan mahdollisuuksia puolustaa päämiestä, koska asianajaja ei saa antaa tuomioistuimelle tai muille viranomaisille lausumia, jotka hän tietää paikkansapitämättömiksi, eikä kiistää, minkä tietää todeksi.

Asianajajan mahdollisuuksia puolustaa epäiltyä tai syytettyä eivät kuitenkaan rajoita vain hänen menettelyään sääntelevät normit. Asianajaja ei voi puolustaa epäiltyä tai syytettyä, ellei hän tiedä tämän olevan avustajan tarpeessa. Epäilty tai syytetty ei kuitenkaan ole välttämättä oma-aloittainen puolustuksensa järjestämiseksi, eivätkä viranomaiset ole ehdottomasti ryhtyneet toimenpiteisiin avustajan tai puolustajan määräämiseksi hänelle. Esitutkintalain (805/2011, ETL) 4 luvun 10 §:n 1 momentin mukaan esitutkintaviranomaisen on huolehdittava siitä, että asianosaisen oikeus käyttää avustajaa tosiasiallisesti toteutuu hänen sitä halutessaan tai oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin turvaamisen sitä edellyttäessä. Jatkossa olisi selvitettävä, missä tilanteissa oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin turvaaminen edellyttää viranomaisia hankkimaan epäillylle avustajan. Asianajajan lisäksi valtion viranomaisilla, esimerkiksi poliisilla, syyttäjällä ja tuomioistuimella, on merkittävä rooli siinä, millä tavalla oikeudenmukainen oikeudenkäynti toteutuu rikosprosessin eri vaiheissa.